

УДК 336.64

Ідентифікація фінансової кризи на підприємстві

Погріщук Г.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедрою фінансів і кредиту
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету

Присяжнюк С.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету

Статтю присвячено розгляду проблеми фінансової кризи на вітчизняних підприємствах. Охарактеризовано особливості кожної стадії розвитку фінансової кризи. Зазначено алгоритм виявлення та подолання фінансової кризи на підприємстві. Проаналізовано і систематизовано критерії оцінки кризових процесів фінансового стану підприємства.

Ключові слова: підприємство, фінансова криза, банкрутство, фінансовий стан, діагностика, ліквідність, платоспроможність, прибутковість.

Погрищук Г.Б., Присяжнюк С.В. ИДЕНТИФИКАЦИЯ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Статья посвящена рассмотрению проблемы финансового кризиса на отечественных предприятиях. Охарактеризованы особенности каждой стадии развития финансового кризиса. Указан алгоритм выявления и преодоления финансового кризиса на предприятии. Проанализированы и систематизированы критерии оценки кризисных процессов финансового состояния предприятия.

Ключевые слова: предприятие, финансовый кризис, банкротство, финансовое состояние, диагностика, ликвидность, платежеспособность, прибыльность.

Pogrischuk G.B., Prysyzhnyuk S.V. AUTHENTICATION OF FINANCIAL CRISIS IS ON AN ENTERPRISE

The article is devoted consideration of problem of financial crisis on domestic enterprises. The features of every stage of development of financial crisis are described. The algorithm of exposure and overcoming of financial crisis is marked on an enterprise. The criteria of estimation of crisis processes of the financial state of enterprise are analysed and systematized.

Keywords: enterprise, financial crisis, bankruptcy, financial state, diagnostics, liquidity, solvency, profitability.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Підприємство відіграє важливу роль у забезпеченні сталого розвитку економіки та вирішенні соціальних проблем на державному, регіональному й місцевих рівнях. Завдяки підприємствам успішно розвиваються ринкові засади господарювання, відбувається наповнення місцевих бюджетів, активно формується система господарських відносин у різних сферах і галузях діяльності.

Сучасний економічний стан в Україні характеризується загальною фінансовою нестабільністю на фоні політичної та соціальної напруженості, інфляцією, що прискорюється, циклічними фазами спаду в галузях економіки. У таких умовах результати діяльності будь-якого підприємства мають суттєві коливання під впливом численних факторів. У зв'язку з цим підвищується залежність жит-

тєздатності підприємства від своєчасного та адекватного реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, тому серед критеріїв успішного ведення фінансово-господарської діяльності пріоритет набуває механізм виявлення та подолання кризових ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд проблеми фінансової кризи на підприємстві займає належне місце у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників: Бланка І.О., Василенко В.О., Крамаренко Г.О., Лігоненко Л.О., Поддєрьогіна А.М., Терещенко О.О., Чумаченко М.Г., Александрова Г.А., Аренса Е., Беляєва С.Г., Богданова А.А., Брігхема Є.Ф., Короткова Е.М., Родіонової Н.В., Стоуна Д. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи значний науковий доробок учених, варто значити,

що необхідним є подальший розвиток теоретично-методологічної бази з питань фінансової кризи на підприємстві. Зокрема, невирішеними залишаються проблеми комплексної оцінки фінансової кризи на підприємстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення характерних ознак фінансової кризи на підприємстві та механізму її виявлення, а також обґрунтування найбільш ефективних критеріїв, які можуть бути використані для тестування кризових явищ на вітчизняних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова криза – це дисбаланс фінансової рівноваги підприємства, який породжений циклічним розвитком взаємопов'язаних та взаємообумовлених кризових явищ і веде до знецінення власного капіталу за відсутності адекватних антикризових заходів [1, с. 816]. Умовний поділ кризового процесу на стадії можливий на основі характерних ознак настання кожної з них. Такий підхід дає змогу підвищити ефективність ідентифікації наявності кризових тенденцій, а також більш повно відповідає вимогам антикризового управління.

Доцільно виділити такі стадії фінансової кризи на підприємстві. Перша стадія кризи (найчастіше прихована) характеризується падінням граничної ефективності капіталу, показників ділової активності підприємства, зниженням рентабельності й обсягів прибутку, відсутністю раціоналізаторських пропозицій, інновацій та нових капіталовкладень, нераціональним використанням трудових ресурсів, недостатнім рівнем кваліфікації. У результаті погіршується фінансовий стан підприємства, скорочуються джерела і резерви розвитку.

Другій стадії кризи притаманні поява збитковості виробництва, відсутність нових виробничих програм, використання застарілого обладнання, поява внутрішніх конфліктів, звільнення кваліфікованих спеціалістів та співробітників.

Третя стадія супроводжується застарілими виробничими програмами, збоями у виробництві, відчутними збитками, відсутністю ініціативи для внесення змін та покращань, поясненням усіх проблем факторами, що заважають правильно розвиватись. На даній стадії у підприємства практично відсутні власні засоби і резервні фонди. Це, своєю чергою, негативно впливає на перспективи його розвитку, довгострокове і середньострокове планування грошових потоків, раціональне бюджетування та поєднується зі значним скороченням виробництва, оскільки значна частина оборотних коштів направляється на погашення збитків і обслуговування зростаючої кредиторської заборгованості. У випадку неприйняття оперативних заходів настають криза ліквідності і банкрутство.

Четверта стадія супроводжується звільненням співробітників та зменшенням кількості замовників, виходом із ладу обладнання, значними збитками, анархією, постійним збудженням та неспокоєм керівництва, зниженням продуктивності до стану ледарювання, настроєм безнадійності. Підприємство знаходиться у стані гострої неплатоспроможності, у нього немає можливості профінансувати навіть скорочене відтворення і продовжувати платежі по попередніх зобов'язаннях. Виникає реальна загроза зупинки або припинення виробництва, а потім і банкрутства. Пік розвитку фінансової кризи – це стадія настання банкрутства, якій відповідає повна втрата

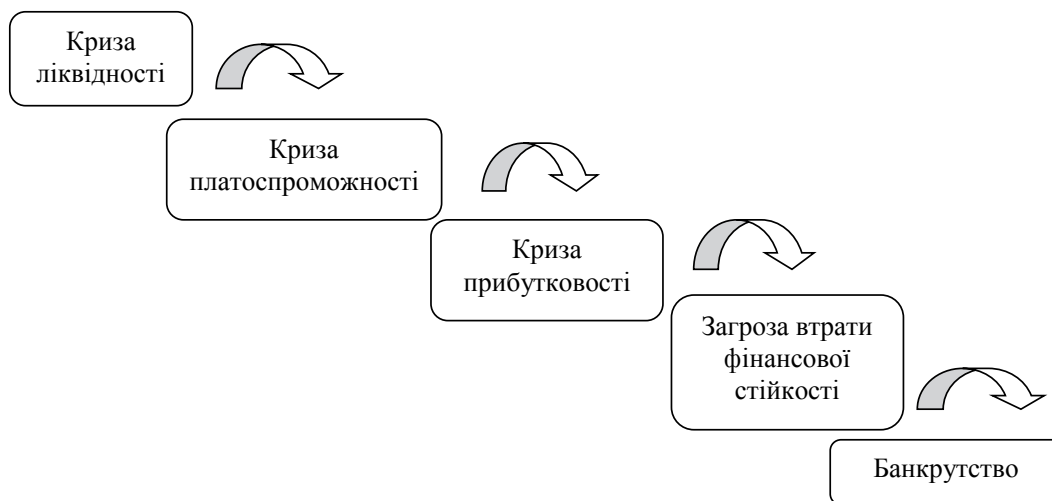

Рис. 1. Види фінансової кризи на підприємств

фінансової стійкості, яка характеризується відсутністю на підприємстві чистих активів. Це означає, що в розпорядженні боржника знаходиться майно в обсязі, недостатньому для задоволення всіх вимог кредиторів.

Залежно від стадії фінансової кризи на підприємстві виокремлюють її складники у вигляді ланцюгової реакції за відсутності адекватних заходів протидії кризовим тенденціям (рис. 1).

Розвиток кризи на підприємстві – динамічний процес, що характеризується стадією розвитку кризи. Чим швидше буде виявлено ознаки розвитку кризи, тим легше буде зробити необхідне корегування по стабілізації траєкторії розвитку підприємства шляхом реалізації антикризових заходів. Проте для розробки актуальних заходів необхідно мати достовірні дані про те, на якому етапі розвитку знаходиться криза [2, с. 16]. Механізм виявлення та подолання фінансової кризи полягає в тому, щоб заходи по усуненню банкрутства застосовувались до попадання підприємства у кризову «яму», а з появою негативних тенденцій коригувалася основна стратегія з урахуванням їх можливого розвитку та передбаченням заходів подолання.

Саме тому метою механізму виявлення та подолання фінансової кризи є забезпечення своєчасною ідентифікацією причинно-наслідкових зв'язків фінансової кризи та застосування до них превентивних або санаційних заходів без порушення діючої системи управління із завчасною переорієнтацією підпри-

ємства у зовнішньому середовищі для його збереження як самостійної ефективно функціонуючої одиниці. Для досягнення поставленої мети необхідно прогнозувати банкрутство для оцінки короткострокової перспективи діяльності; розпізнати індикатори прояву фінансової кризи на різних стадіях її розвитку для своєчасного попередження внутрішніх деструктивних процесів; сформувані інформаційний «масив» для розробки та реалізації управлінських рішень.

Алгоритм виявлення та подолання фінансової кризи на підприємстві подано на рис. 2.

На першому етапі алгоритму відбувається збір та перевірка документів бухгалтерської і статистичної звітності, даних аналітичного обліку. На другому – розрахунок критеріїв оцінки кризових процесів із застосуванням технічних засобів обробки інформації. На третьому – формулювання висновків щодо загрози банкрутства, глибини та швидкості розвитку фінансової кризи, її причинно-наслідкових зв'язків. Четвертий етап передбачає розробку комплексу управлінських дій щодо усунення причин розвитку фінансової кризи та запобігання банкрутству підприємства. П'ятий – містить безпосереднє виконання прийнятих рішень щодо подолання кризової ситуації на підприємстві. І на шостому етапі проходить повторна діагностика кризових процесів, коригування антикризової програми, оцінка загальної ефективності діяльності.

Виявлення кризи на ранніх стадіях дає змогу здійснити система діагностики, що є

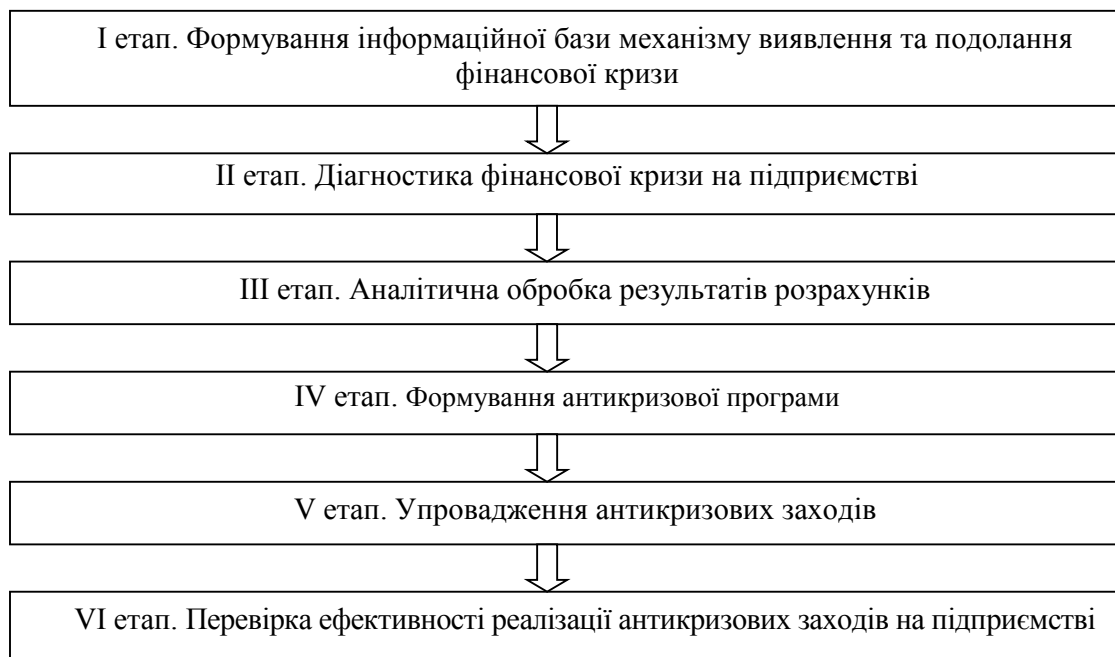

Рис. 2. Алгоритм виявлення та подолання фінансової кризи на підприємстві

невід'ємним атрибутом антикризового управління. Фінансова криза є багатограним явищем, тому діагностика кризового стану – це багатовимірний і складний завдання. У світовій практиці вже накопичено достатній досвід оцінки банкрутства підприємств, а саме: критерії Альтмана, Таффлера і Тішоу, Ліса, Спрінгейта, універсальна дискримінантна функція, рейтингове число Сайфуліна Р.С. і Кадикова Г.Г., факторна модель діагностики банкрутства Савицької Г.В., комплексний коефіцієнт банкрутства Зайцевої О.П., показник діагностики платоспроможності Конона і Гольдера, модель Фулмера [3–7]. Незважаючи на численність підходів до прогнозування банкрутства, що наводяться в науковій літературі, нині в Україні немає єдиної моделі, яка дала б змогу кваліфіковано оцінити перспективний фінансовий стан підприємства та була би базою для прийняття адекватних антикризових рішень.

Серед недоліків існуючих моделей, на нашу думку, основними є: ігнорування галузевої специфіки досліджуваних підприємств; суб'єктивність формування вибірки показників, що входять до моделей, та неврахування критерію мультиколінеарності; відсутність достатньої інформації для розрахунків вагових коефіцієнтів; недостатнє теоретичне та емпіричне обґрунтування критичних точок (чи інтервалів) для окремих фінансових індикаторів, що призводить до неточного фіксування нормативних значень фінансових показників. В Україні також не існує єдиного джерела, яке б описувало більшість відомих методик, що ще раз указує на те, що методологічні засади та практичний інструментарій діагностики в Україні знаходяться на стадії формування. Актуальність даної теми зумовлює необхідність визначення домінуючих факторів моделі діагностики фінансового стану підприємства.

Створення системи критеріїв оцінки фінансової кризи полягає в установленні показників для характеристики стадій її окремих форм, що в комплексі визначатиме тип фінансового стану підприємства.

Розглянемо критерії оцінки глибини розвитку кризи ліквідності.

1. Структура майна. Визначається співвідношенням необоротних та поточних активів. Практичний досвід діяльності вітчизняних підприємств свідчить, що для сфери виробництва раціональним вважається склад майна, в якому 60% необоротних активів та 40% поточних активів, тобто коефіцієнт їх співвідношення дорівнює 1,5. Одним із пер-

ших проявів кризи ліквідності, на нашу думку, слід вважати наявність ознак нераціональної структури майна, коли коефіцієнт співвідношення необоротних та оборотних активів є нижчим за 1,5 (0,7) чи зростає в межах від 1,5 до 2 або від 0,7 до 1,5 залежно від основного виду діяльності підприємства – за одночасного уповільнення зростання суми чистого доходу від реалізації. Економічна логіка такого взаємозв'язку полягає в тому, що зменшення оборотних коштів за одночасного зниження темпу росту обсягу діяльності обумовлено, як правило, зменшенням виробничих запасів, дебіторської заборгованості через звуження кола споживачів, вільних залишків грошових коштів, навіть за одночасного зростання незавершеного виробництва та залишків готової продукції і товарів на складі. Далі до нераціональної структури майна приєднуються тенденції зменшення необоротних і оборотних активів, що супроводжується скороченням виручки від реалізації. Якщо в результаті такої взаємопов'язаної динаміки сформується значення коефіцієнта співвідношення необоротної та оборотної частини майна, що перевищує або дорівнює 2, то це означає настання кризи ліквідності.

2. Ліквідність товарно-матеріальних цінностей. Причиною появи залежаних товарно-матеріальних цінностей є нарощення обсягів виробництва, яке не відповідає темпам зростання ринку збуту через невідповідність асортименту, ціни, якості продукції або зменшення платоспроможного попиту споживачів, втрату ринкової ніші внаслідок конкурентної боротьби тощо. Явище перевиробництва проявляється як більш інтенсивне зростання залишків готової продукції (товарів) відносно темпу зростання виручки від реалізації. Настання кризи ліквідності характеризується таким явищем, як затоварювання складів, що відображається у високій питомій вазі залежалої продукції (більше 50%), а також у співвідношенні темпів росту обсягів реалізованої та випущеної продукції меншому за 1.

3. Забезпеченість виробництва матеріальними оборотними коштами. Його оцінюють шляхом порівняння зміни динаміки обсягу діяльності (вартості випущеної продукції – для виробничих підприємств, суми реалізації товарів, робіт, послуг – для підприємств інших галузей) з інтенсивністю та напрямом тенденції розвитку матеріальних оборотних коштів. Якщо інтенсивність спаду обсягу діяльності підприємства у два рази перевищує темп зменшення матеріальних оборотних коштів,

стан економічної системи визнається на стадії розгортання кризи ліквідності.

4. Якість дебіторської заборгованості. Передбачає виявлення передумов виникнення та динаміку суми дебіторської заборгованості, не сплаченої в належний термін. Передумовою формування прострочених сум боргових зобов'язань дебіторів є перевищення темпу росту загальної суми коштів у розрахунках зі споживачами та замовниками над інтенсивністю зростання чистого доходу від реалізації. В умовах бездіяльності підприємства щодо припинення розвитку четвертого критерію кризи ліквідності результатом тільки його спостереження є концентрація домінуючої частки оборотних коштів у простроченій дебіторській заборгованості (більше 50%). У такий спосіб відбувається настання кризи ліквідності з характерною їй низькою якістю коштів у розрахунках із дебіторами через неможливість своєчасного їх вивільнення з обороту.

5. Динаміка майна. Негативним явищем у діяльності підприємства вважається тенденція до зменшення сукупних активів. Саме цим характеризується зародження передумов до згортання діяльності, тому потрібно відстежувати динаміку майна водночас зі зміною чистого доходу від реалізації.

Наведемо критерії оцінки кризи платоспроможності.

1. Загальний рівень платоспроможності підприємства. Він характеризується величиною коефіцієнта покриття. Нормативне значення коефіцієнта покриття встановлене на рівні 1,5. Прискорення швидкості розвитку кризи платоспроможності характеризується величиною коефіцієнта покриття, меншою за 1, коли підприємству для погашення поточних зобов'язань не вистачає оборотних активів. Особливістю даної стадії проходження кризи платоспроможності є висока інтенсивність зменшення оборотних активів за повільного зменшення поточних зобов'язань або, що гірше, збереження динаміки їх зростання.

2. Динаміка кредиторської заборгованості. Умовою настання кризи платоспроможності є наявність суми безспірних вимог кредитора (кредиторів) до боржника у розмірі не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку.

3. Поточна фінансова потреба. Це різниця між загальною сумою запасів і дебіторської заборгованості та розміром кредиторської заборгованості. На стадії зародження кризи

платоспроможності відбувається зростання кредиторської заборгованості. І якщо інтенсивність цього процесу вища за темп росту суми запасів і дебіторської заборгованості, то спостерігається зменшення обсягу поточної фінансової потреби. Якщо в минулому періоді обсяг поточної фінансової потреби характеризувався позитивною величиною, а у звітному став негативним – це ознаки переходу розвитку кризи платоспроможності у стадію розгортання. Коефіцієнт випередження (відставання) темпу росту суми запасів і дебіторської заборгованості порівняно з темпом росту кредиторської заборгованості може тривалий час коливатися від 0,5 до 1 або швидко досягти значення, меншого за нижню межу.

4. Фінансовий цикл. Він характеризує середню тривалість між відтоком грошових коштів у зв'язку зі здійсненням поточної виробничої діяльності та їх припливом як результатом виробничо-фінансової діяльності. Початок формування негативного явища проходить як збільшення тривалості фінансового циклу за рахунок більш інтенсивного збільшення операційного циклу порівняно з відносною зміною періоду погашення кредиторської заборгованості. Своєю чергою, тривалість операційного циклу збільшується внаслідок погіршення ефективності використання запасів та стану розрахунків із дебіторами. Це виявляється в уповільненні їх оборотності, що формується на стадії наростання кризи ліквідності [8].

Наведемо критерії оцінки кризи прибутковості.

1. Динаміка чистого прибутку. Якщо у звітному періоді порівняно з базовим спостерігається зменшення чистого прибутку, то можна робити висновок про створення передумов розвитку кризи прибутковості. Характерним явищем розвитку кризи прибутковості є утворення збитків.

2. Взаємозв'язок динаміки та напряму нерозподіленого прибутку і власних оборотних коштів. Якщо на підприємстві інтенсивність зростання власних оборотних коштів вища за темп росту нерозподіленого прибутку, можна говорити про зародження кризи прибутковості. Це пояснюється тим, що уповільнення процесу накопичення прибутку у балансі обумовлюється поточною збитковістю. Поява непокритих збитків залежить від обсягу нерозподіленого прибутку та швидкості розвитку поточної кризи прибутковості.

3. Валова рентабельність активів. Цей показник характеризує суму валового при-

бутку, отриманого на одну гривню авансового в господарську діяльність майна. Він дає змогу оцінити ефективність використання всіх активів підприємства. Якщо собівартість реалізованої продукції перевищує чистий дохід від реалізації, то формується валовий збиток. Тоді відношення фінансового результату до середньорічної вартості активів характеризується як збитковість. Поглиблення кризи оцінюється величиною коефіцієнта випередження (відставання) темпу росту валового збитку порівняно з темпом росту активів, яка перевищує 1. Це призводить до формування високого рівня збитковості майна. За нераціональної структури майна та невеликого його розміру навіть 5% збитковості може представляти межу, яку подолати власними силами підприємство неспроможне.

4. Взаємозв'язок між рівнями механізму формування фінансових результатів. Настання кризи прибутковості оцінюється, коли коефіцієнт випередження (відставання) темпу росту збитків від операційної діяльності порівняно з темпом росту валових збитків більший за 1.

Розглянемо критерії оцінки глибини розвитку кризи фінансової стійкості.

1. Коефіцієнт автономії. Він характеризує частку власного капіталу в загальній сумі джерел формування майна. Його оптимальна величина повинна перевищувати 0,5, тобто про високий рівень фінансової незалежності підприємства свідчить структура капіталу, в якій більше 50% – це власні кошти. Якщо зобов'язання підприємства зростають вищими темпами, ніж власний капітал, це призводить до зниження коефіцієнта автономії.

2. Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами формування оборотних активів. Він дає змогу оцінити структуру балансу як задовільну чи незадовільну з метою оцінки фінансової рівноваги, рівня самофінансування, стану платоспроможності та ефективного використання матеріальних та фінансових ресурсів. Пік розвитку кризи

фінансової стійкості досягається із встановленням дефіциту чистих активів за рахунок перевищення розміру непокритих збитків над загальною сумою інших складових частин власного капіталу. Це означає, що майна боржника не достатньо для погашення вимог усіх кредиторів.

3. Коефіцієнт інвестування. Він показує рівень покриття необоротних активів власним капіталом. Оптимальне значення даного показника повинно перевищувати 1, що свідчить про наявність власних коштів, укладених в оборотні активи. До перших проявів загрози втрати фінансової стійкості слід віднести зменшення коефіцієнта інвестування за рахунок уповільнення росту чи зменшення власного капіталу порівняно з інтенсивністю збільшення необоротних активів.

5. Коефіцієнт концентрації зобов'язань. Економічний зміст даного показника характеризує рівень позикового капіталу в загальній вартості джерел формування майна. Оптимальне значення коефіцієнта має бути нижчим за 0,5, тобто частка зобов'язань у загальній сумі капіталу не повинна перевищувати 50%. Зі зростанням його величини підвищується ризик втрати підприємством фінансової самостійності у вирішенні господарських питань.

Висновки з цього дослідження. Запропонована система критеріїв оцінки фінансової кризи відноситься до категорії експрес-діагностики. Це забезпечує доступність інформаційної бази, скорочує витрати часу на її підготовку, дає змогу зробити процес дослідження регулярним. За функціональним спрямуванням система є комплексною, тому що включає аналіз чотирьох аспектів фінансового стану – ліквідність, платоспроможність, прибутковість, фінансова стійкість – і на їх основі характеристику ситуації банкрутства. Наголос методики зроблено на параметри, що мають динамічний характер, а не статичні розрахунки, що особливо важливо під час відстеження проявів фінансової кризи на різних стадіях та в стадії її активного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гудзь Т.П. Механізм діагностики фінансової кризи / Т.П. Гудзь // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2004. – Вип. 196. – Т. 4. – С. 816–821.
2. Пушкарь А.И. Антикризисное управление: модели, стратегии, механизмы / А.И. Пушкарь, А.Н. Тридед, А.Л. Колос. – Харьков: Модель Вселенной, 2001. – 452 с.
3. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т.С. Клебанова, О.М. Бондар [та ін.]; за ред. О.В. Мозенкова. – Х.: ІНЖЕК, 2003. – 272 с.
4. Лігоненко Л.О. Антикризисное управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л.О. Лігоненко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 580 с.

5. Пернарівський О.В. Моделі прогнозування неплатоспроможності підприємств та проблеми їхнього використання в Україні / О.В. Пернарівський // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 4. – С. 24–27.
6. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: [учебник] / Г.В. Савицкая. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 336 с.
7. Швиданенко Г.О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства / Г.О. Швиданенко, О.І. Олексик. – К.: КНЕУ, 2002. – 192 с.
8. Мацедонська Н.В. Управління грошовими потоками на підприємствах олійно-жирової галузі / Н.В. Мацедонська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Вип. 3. – Ч. 3. – С. 162–166.